

The Role of the Spiritual Teachings of Ahl al-Bayt (AS) in Enhancing Family Resilience in the Face of Social Crises: A Comparative Study with Family Psychology Theories

نقش آموزه‌های معنوی اهل بیت علیهم‌السلام در بهبود تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی: مطالعه تطبیقی با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده

محمد معرفت استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

Abstract

The present study aims to analyze the role of the spiritual teachings of the Ahl al-Bayt (peace be upon them) in enhancing family resilience in the face of social crises and to compare these teachings with family psychology theories. Utilizing a qualitative methodology and employing thematic analysis techniques, this research conducts a comparative examination of resilience components within the teachings of the Ahl al-Bayt (p.b.u.t) and contemporary theories of family psychology. Through a systematic review of Hadith sources and specialized literature in family psychology, the study identifies both shared and distinctive components of these two approaches. The findings indicate that while the teachings of the Ahl al-Bayt (p.b.u.t) share common elements with psychological theories—such as attributing meaning to crises, strengthening family communication, and utilizing support resources—they offer unique and profound capacities in dimensions like sacralizing resilience, perceiving suffering as an opportunity for spiritual elevation, and emphasizing moral virtues as the core of the resilience process. Accordingly, this study proposes an indigenous Islamic model of family resilience, paving the way for advancing interdisciplinary theorization in Islamic family studies and contextualizing psychological frameworks within religious societies.

Key words: Family Resilience, Spiritual Teachings, Ahl al-Bayt, Social Crises, Family Psychology.

چکیده:

هدف از پژوهش حاضر، تحلیل نقش آموزه‌های معنوی اهل بیت علیهم‌السلام در ارتقای تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی و تطبیق آن با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده است. پژوهش حاضر با روش کیفی و بهره‌گیری از تکنیک تحلیل مضمون، به تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های تاب‌آوری در آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده پرداخته و با بررسی نظام‌مند منابع روایی و متون تخصصی روان‌شناسی خانواده، مؤلفه‌های مشترک و متمایز این دو رویکرد را شناسایی کرده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام ضمن اشتراک در مؤلفه‌هایی همچون معنابخشی به بحران‌ها، تقویت ارتباطات خانوادگی و استفاده از منابع حمایتی، در محورهای نظیر الهی‌سازی تاب‌آوری، معنا یافتن رنج به عنوان فرصت تعالی و محوریت فضایل اخلاقی در فرآیند تاب‌آوری، دارای ظرفیت‌های متمایز و عمیق‌تری نسبت به نظریه‌های روان‌شناسی خانواده هستند. بر این اساس، پژوهش حاضر با ارائه الگوی بومی - اسلامی تاب‌آوری خانواده، زمینه‌ساز توسعه نظریه‌پردازی میان‌رشته‌ای در حوزه مطالعات خانواده اسلامی و بومی‌سازی الگوهای روان‌شناختی در جوامع دینی خواهد بود.

کلمات کلیدی: تاب‌آوری خانواده، آموزه‌های معنوی، اهل بیت علیهم‌السلام، بحران‌های اجتماعی، روان‌شناسی خانواده.

مقدمه

خانواده به عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، جایگاهی منحصر به فرد در تکوین شخصیت انسان و انتقال ارزش‌های فرهنگی و دینی ایفا می‌کند. در جهان معاصر، به دلیل گسترش بحران‌های اجتماعی نظیر فروپاشی هویتی، افزایش نرخ طلاق، گسست نسلی، اعتیاد، بزهکاری و فشارهای اقتصادی، کارکردهای اساسی خانواده به چالش کشیده شده است (Walsh, ۲۰۱۶: ۸-۱۰). این شرایط، ضرورت بازخوانی ظرفیت‌های فرهنگی و معنوی جوامع برای تقویت بنیان‌های خانواده را دوچندان ساخته است. در این میان، آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام به عنوان الگوهای برتر اخلاقی و رفتاری، می‌توانند راهکارهایی بنیادین برای مواجهه با این بحران‌ها و ارتقای تاب‌آوری خانواده ارائه دهند (میرزامحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰-۴۵).

تاب‌آوری^۱ در ادبیات علوم اجتماعی و روان‌شناسی، به عنوان قابلیت بازگشت خانواده به تعادل اولیه پس از مواجهه با بحران‌ها و فشارهای شدید تعریف می‌شود (Patterson, ۲۰۰۲: ۳۵۰). نظریه‌های روان‌شناسی خانواده در دهه‌های اخیر، تلاش داشته‌اند با ارائه مدل‌هایی نظیر مدل ABCX مک‌کیوبین و پترسون (McCubbin & Patterson, ۱۹۸۳) و الگوی تاب‌آوری خانواده والش (Walsh)، به تبیین سازوکارهای مقابله‌ای خانواده در برابر تنش‌ها بپردازند. این مدل‌ها عمدتاً بر عوامل شناختی، رفتاری و اجتماعی تأکید دارند و تلاش می‌کنند از طریق آموزش مهارت‌های مقابله‌ای، انعطاف‌پذیری خانواده را افزایش دهند (Walsh, ۲۰۱۶: ۲۲-۲۴).

با وجود این تلاش‌ها، به نظر می‌رسد یکی از خلأهای اساسی نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، غفلت از بُعد معنوی و الهی تاب‌آوری است؛ به گونه‌ای که در تحلیل‌های صرفاً روان‌شناختی، معنابخشی به رنج‌ها، نگرش توحیدی به بلاها و اتکاء به نیرویی برتر کمتر مورد توجه قرار گرفته است (۱۲: ۲۰۰۰: Seligman & Csikszentmihalyi). در مقابل، آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام با تأکید بر مفاهیمی چون صبر جمیل (یوسف: ۱۸)، توکل بر خداوند (آل عمران: ۱۵۹)، محبت و مودت (شوری: ۲۳) و پرهیز از دل‌بستگی افراطی به دنیا (حدید: ۲۰)، الگویی عمیق‌تر و وجودی‌تر از تاب‌آوری را مطرح می‌کنند که نه تنها جنبه‌های رفتاری و شناختی، بلکه ابعاد معنوی و هویتی انسان را نیز در بر می‌گیرد (صیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۳-۷۹).

از منظر اهل‌بیت علیهم‌السلام، خانواده تنها یک نهاد زیستی و اجتماعی نیست؛ بلکه یک «واحد ایمانی» و «کانون تربیت توحیدی» است که باید در مواجهه با مشکلات، به پشتوانه ایمان و معنویت، تاب‌آور گردد. برای نمونه می‌توان به حدیث معروف امام صادق علیه‌السلام درباره مودت و رحمت در خانواده اشاره کرد (کلینی، ۱۴۰۷، ۵: ۳۲۰). امام علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه می‌فرماید: «فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ، وَلَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لَا رَأْسَ مَعَهُ، وَلَا [خَيْرًا] فِي إِيْمَانٍ لَا صَبْرَ مَعَهُ»^۲ (نهج‌البلاغه، حکمت ۸۲). این رویکرد نشان می‌دهد که تاب‌آوری در فرهنگ اهل‌بیت علیهم‌السلام، مفهومی درونی و مبتنی بر «تحول وجودی» است، نه صرفاً یک مهارت رفتاری.

در شرایطی که بحران‌های اجتماعی جدید، ریشه در بحران‌های هویتی و معنوی دارند (Frankl, ۱۹۵۹: ۱۱۰)، تکیه بر مدل‌های روان‌شناختی صرف، نمی‌تواند پاسخگوی همه ابعاد آسیب‌پذیری خانواده باشد. به همین دلیل، رویکردی که بتواند منابع الهی و وحیانی را با دانش تجربی روان‌شناسی ترکیب کند، می‌تواند الگویی جامع و کارآمد برای ارتقای تاب‌آوری خانواده در جوامع اسلامی عرضه نماید (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰). بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تحلیل تطبیقی نقش آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده در بهبود تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی، در پی آن است که نشان دهد چگونه می‌توان با بهره‌گیری از آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام، ظرفیت‌های تاب‌آوری خانواده را فراتر از ابعاد شناختی و رفتاری، به سطحی معنوی و وجودی ارتقاء داد.

پیشینه پژوهش

^۱ . Resilience

^۲ . به‌راستی که صبر نسبت به ایمان همچون سر نسبت به بدن است، و هیچ خیری در بدنی که سر ندارد نیست، و هیچ خیری در ایمانی که با آن صبر نباشد وجود ندارد.

مطالعه پیشینه پژوهش در دو حوزه اصلی، یعنی تاب‌آوری خانواده در روان‌شناسی خانواده و آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام در تقویت بنیان خانواده صورت می‌پذیرد. بررسی این دو قلمرو به پژوهشگر کمک می‌کند تا میزان پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه، خلأها و نیازهای پژوهشی را به‌درستی شناسایی نماید.

ا. پژوهش‌های مربوط به تاب‌آوری خانواده در روان‌شناسی خانواده

در ادبیات روان‌شناسی خانواده، تاب‌آوری به عنوان یک فرآیند پویا در مقابله با بحران‌ها و بازگشت به تعادل روانی و کارکردی شناخته می‌شود (Patterson, ۲۰۰۲: ۳۵۰). نظریه Double ABCX که توسط هامیلتون مک‌کابین و جوآن پترسون ارائه شد، یکی از اولین مدل‌های جامع در تحلیل تاب‌آوری خانواده به شمار می‌رود که بر تعامل بین منابع حمایتی خانواده، ادراک خانواده از بحران و راهبردهای مقابله‌ای تأکید دارد (McCubbin & Patterson, ۱۹۸۳: ۱۲-۱۵).

در ادامه، فرما والش با ارائه مدل Family Resilience Framework، مفهوم تاب‌آوری خانواده را از یک ویژگی ثابت به یک فرآیند پویا و قابل آموزش ارتقا داد. وی تاب‌آوری را در سه حوزه کلیدی تحلیل کرد: فرایندهای باور، الگوهای سازمان‌دهی و فرایندهای ارتباطی (Walsh, ۲۰۱۶, ۲۸-۳۵). این مدل در بسیاری از پژوهش‌های معاصر به عنوان چارچوب مفهومی اصلی تاب‌آوری خانواده به کار گرفته شده است.

مطالعات دیگری نیز به بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده در جوامع مختلف پرداخته‌اند؛ برای نمونه: بتی بلک و جین لوبو در پژوهشی تجربی نشان دادند که معنویت و باورهای مذهبی، نقش مهمی در تقویت تاب‌آوری خانواده‌های مواجه با بیماری‌های سخت دارند (Black & Lobo, ۲۰۰۸: ۳۳-۳۵).

آرنولد گریف و شریل ریتمن با بررسی خانواده‌های آسیب‌دیده از فجایع طبیعی، نشان دادند که شبکه‌های حمایتی اجتماعی و مهارت‌های حل مسئله، مؤلفه‌های کلیدی تاب‌آوری خانواده هستند (Greeff & Ritman, ۲۰۰۵: ۳۹).

ب. پژوهش‌های مربوط به آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و تاب‌آوری خانواده

در حوزه اسلامی، پژوهش‌های مختلفی به بررسی نقش آموزه‌های دینی بویژه تعالیم اهل‌بیت علیهم‌السلام در تحکیم بنیان خانواده و مواجهه با بحران‌ها پرداخته‌اند؛ هرچند بیشتر این مطالعات، بر جنبه‌های اخلاقی و تربیتی تمرکز داشته‌اند و کمتر به تحلیل تطبیقی میان این آموزه‌ها و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده توجه شده است.

از جمله مهم‌ترین مطالعات در این حوزه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

محمدحسن میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش آموزش‌های دینی در سلامت فردی و اجتماعی» با استناد به آیات و روایات، تأکید کرده است که صبر، محبت، توکل و مسئولیت‌پذیری خانوادگی، از جمله مؤلفه‌های بنیادین آموزه‌های اسلامی در تاب‌آوری خانواده هستند (میرزامحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰-۴۵). اسدالله طوسی (۱۳۸۹) در کتاب *سیره تربیتی و اخلاقی پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام در خانه و خانواده*، با تحلیل سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام، نشان می‌دهد که چگونه ارزش‌هایی چون صبر جمیل، حلم و گذشت، حسن خلق و زهد در دنیا به عنوان راهبردهای مواجهه با تنش‌های خانوادگی و اجتماعی مطرح شده‌اند (طوسی، ۱۳۸۹: ۸۱-۸۵). ایرج علی‌اکبری و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «واکاوی مفهوم معنویت در تاب‌آوری با استفاده از آموزه‌های حضرت علی علیه‌السلام به منظور ارائه استلزامات تربیتی در نظام آموزش و پرورش» به تطبیق تعالیم اهل‌بیت علیهم‌السلام بویژه امام علی علیه‌السلام با مؤلفه‌های روان‌شناسی مثبت‌نگر پرداخته و نشان داده است که آموزه‌های دینی نه تنها با مبانی روان‌شناسی خانواده تعارضی ندارند بلکه به غنای آن نیز کمک می‌کنند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰).

ج. پژوهش‌های تطبیقی میان آموزه‌های اسلامی و روان‌شناسی خانواده

پژوهش‌هایی که به طور مشخص به تطبیق آموزه‌های اسلامی با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده بپردازند، کمتر مشاهده می‌شود؛ اما برخی مطالعات میان‌رشته‌ای در سال‌های اخیر به ضرورت چنین رویکردی اشاره کرده‌اند:

راضیه‌سادات سیدخراسانی و محمدصادق شجاعی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «مدل مفهومی تاب‌آوری روان‌شناختی بر اساس آیات و روایات» تلاش کرده‌اند با استفاده از منابع دینی و ادبیات روان‌شناسی خانواده، الگویی بومی از تاب‌آوری خانواده ارائه

دهند. ایشان بر این باورند که آموزه‌های دینی در بازسازی معنا و معنویت در خانواده‌های بحران‌زده نقش کلیدی دارند (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵).

علینقی لزگی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «مؤلفه‌های روان‌شناختی تاب‌آوری دینی بر اساس آموزه‌های اسلامی» به مقایسه تطبیقی نظریه تاب‌آوری خانواده غربی با تعالیم اخلاقی و تربیتی اهل‌بیت علیهم‌السلام پرداخته و نقاط اشتراک و تمایز این دو رویکرد را شناسایی کرده‌اند (لزگی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۹-۱۳۸).

د. خلأهای پژوهشی موجود

با وجود مطالعات صورت‌گرفته، خلأهای زیر در ادبیات پژوهشی این حوزه مشهود است:

۱. کمبود پژوهش‌های میان‌رشته‌ای که به تحلیل تطبیقی نظریه‌های روان‌شناسی خانواده با آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام به شکل سیستماتیک و مدل‌محور بپردازند.

۲. فقدان مطالعاتی که کاربست آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام را در مواجهه با بحران‌های نوپدید اجتماعی مانند فروپاشی هویت، فضای مجازی، و... مورد توجه قرار دهند.

۳. کمبود پژوهش‌های میدانی و تجربی در بررسی اثرگذاری عملی آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام بر تاب‌آوری خانواده‌ها در محیط‌های واقعی.

پژوهش حاضر با توجه به این خلأها، تلاش دارد تا با رویکرد تطبیقی میان آموزه‌های دینی و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، الگویی تلفیقی برای ارتقاء تاب‌آوری خانواده در شرایط بحران ارائه دهد که مبتنی بر مفاهیم اسلامی و در عین حال منطبق با یافته‌های علمی روان‌شناسی خانواده باشد.

نوآوری پژوهش

نوآوری (Innovativeness) در پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، زمانی تحقق می‌یابد که پژوهش بتواند با تلفیق حوزه‌های معرفتی مختلف، به تولید مفاهیم جدید، بازتعریف نظریه‌ها و ارائه الگوهای کاربردی نوین بپردازد (Frodeman, ۲۰۱۰: ۴۵). پژوهش حاضر نیز با هدف تلفیق آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، در راستای بازخوانی و بازآفرینی الگوی تاب‌آوری خانواده، نوآوری‌های ذیل را دنبال می‌کند:

أ. تحلیل تطبیقی میان آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده (نوآوری در چارچوب نظری)

یکی از نوآوری‌های کلیدی این پژوهش، اتخاذ رویکرد تطبیقی در مقایسه دو دستگاه معرفتی متفاوت یعنی آموزه‌های وحیانی اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده است. درحالی‌که پژوهش‌های پیشین عمدتاً یا به تبیین آموزه‌های دینی در حوزه خانواده پرداخته‌اند (میرزامحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰-۴۵)، یا صرفاً به تحلیل نظریه‌های روان‌شناسی خانواده محدود شده‌اند (Walsh, ۲۰۱۶)، این پژوهش تلاش می‌کند تا با یک تحلیل تطبیقی نظام‌مند، همپوشانی‌ها، تفاوت‌ها و قابلیت‌های ترکیبی این دو حوزه را شناسایی کند. این تطبیق، امکان استخراج مدلی جامع و ترکیبی را فراهم می‌آورد که هم به ابعاد روان‌شناختی تاب‌آوری توجه دارد و هم بر جنبه‌های معنوی و الهی آن تأکید می‌ورزد.

ب. بازتعریف مؤلفه‌های تاب‌آوری خانواده با رویکرد معنوی – وجودی (نوآوری مفهومی)

نوآوری دیگر پژوهش حاضر، بازتعریف مؤلفه‌های تاب‌آوری خانواده از منظر آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام است. در ادبیات روان‌شناسی خانواده، تاب‌آوری معمولاً در قالب مهارت‌های شناختی، رفتاری و اجتماعی تبیین می‌شود؛ اما آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام، تاب‌آوری را به عنوان یک «فرآیند معنوی و وجودی» معرفی می‌کنند که از درون انسان و از رهگذر اتصال به خداوند و پذیرش حکمت الهی شکل می‌گیرد (طوسی، ۱۳۸۹: ۸۹). این پژوهش با تحلیل مضامین روایی و قرآنی مرتبط، مؤلفه‌هایی نظیر صبر جمیل (یوسف: ۱۸)، حسن ظن به خداوند (القصص: ۷)، رضایت به قضای الهی (رعد: ۲۲) و محبت درونی (شوری: ۲۳) را به عنوان ارکان معنوی تاب‌آوری خانواده بازتعریف می‌کند.

ج. ارائه الگوی بومی – اسلامی تاب‌آوری خانواده (نوآوری در مدل‌سازی کاربردی)

بخش مهمی از نوآوری این پژوهش در ارائه الگوی بومی - اسلامی تاب‌آوری خانواده متجلی می‌شود. بیشتر مدل‌های موجود در حوزه تاب‌آوری خانواده - نظیر مدل والش - مبتنی بر جوامع غربی و با رویکردهای سکولار طراحی شده‌اند که با بسترهای فرهنگی - دینی جوامع اسلامی فاصله دارند (Walsh, ۲۰۱۶, ۴۰). پژوهش حاضر با بهره‌گیری از منابع اسلامی، الگویی بومی ارائه می‌دهد که ضمن همپوشانی با دستاوردهای علمی، بر ویژگی‌های فرهنگی و معنوی جامعه اسلامی نیز انطباق دارد. این مدل، تاب‌آوری را صرفاً به مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله محدود نکرده و آن را در بستری از «ایمان‌محوری»، «مفاهیم قدسی» و «تعهدات اخلاقی» تعریف می‌کند (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵).

د. توجه به بحران‌های نوپدید اجتماعی در خانواده‌های مسلمان (نوآوری در حوزه کاربردی)

از دیگر نوآوری‌های این پژوهش، تمرکز بر چالش‌های نوپدید اجتماعی است که در آثار قبلی کمتر بدان پرداخته شده است. مسائلی چون فروپاشی هویت خانوادگی، تأثیر فضای مجازی بر ارتباطات خانوادگی، تضعیف نقش‌های سنتی زن و مرد و بحران‌های معنایی ناشی از سبک زندگی مدرن، از جمله بحران‌هایی هستند که خانواده‌های مسلمان با آن‌ها مواجه‌اند (ساروخانی، ۱۳۹۳: ۹۵). پژوهش حاضر با تحلیل آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام به عنوان منابعی زمان‌ناپذیر، ظرفیت این تعالیم در مواجهه با چنین بحران‌هایی را تبیین می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه می‌توان با نهادینه‌سازی مفاهیم دینی، تاب‌آوری خانواده‌ها را در برابر این چالش‌ها تقویت نمود.

هـ. ایجاد پیوند میان روان‌شناسی مثبت‌نگر و آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام (نوآوری میان‌رشته‌ای)

نوآوری دیگر پژوهش در ایجاد پیوند میان روان‌شناسی مثبت‌نگر (Positive Psychology) و آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام است. در حالی که روان‌شناسی مثبت‌نگر بر مفاهیمی چون معنا در زندگی، شکرگزاری، امید و خوش‌بینی تمرکز دارد (۸: ۲۰۰۰, Seligman & Csikszentmihalyi)، آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام نیز دقیقاً همین مؤلفه‌ها را در قالب ارزش‌های الهی و اخلاقی مطرح می‌کنند. پژوهش حاضر با تحلیل تطبیقی این دو رویکرد، به تبیین همگرایی میان معارف اسلامی و روان‌شناسی مثبت‌نگر در فرآیند تاب‌آوری خانواده می‌پردازد (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰).

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی - توسعه‌ای و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و کیفی - تفسیری است. این مطالعه با رویکرد مطالعه تطبیقی (Comparative Study)، به بررسی مؤلفه‌های تاب‌آوری خانواده در آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده پرداخته و سعی دارد با روش تحلیل محتوای کیفی، الگوی بومی - دینی تاب‌آوری را در مواجهه با بحران‌های اجتماعی استخراج نماید.

ا. نوع و رویکرد پژوهش

مطالعات تطبیقی از رایج‌ترین روش‌های پژوهشی در حوزه علوم انسانی و مطالعات میان‌رشته‌ای به شمار می‌رود که هدف آن، شناسایی نقاط اشتراک و افتراق دو یا چند دستگاه نظری در یک موضوع خاص است (معدن‌دارآرانی و کاکیا، ۱۳۹۹). در این پژوهش، با اتخاذ رویکرد تطبیق بین‌رشته‌ای (Interdisciplinary Comparative Approach)، آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام به عنوان یک منبع الهی - وحیانی، با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده که بر داده‌های تجربی مبتنی‌اند، مقایسه و تحلیل شده‌اند. این تطبیق نه تنها به کشف ظرفیت‌های مغفول آموزه‌های دینی در حوزه تاب‌آوری کمک می‌کند، بلکه امکان ارائه الگویی نوین در حوزه خانواده‌پژوهی اسلامی را فراهم می‌آورد.

ب. روش گردآوری داده‌ها

داده‌های پژوهش به روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای (Documentary and Library Research) گردآوری شده‌اند. منابع مورد استفاده شامل:

منابع اولیه اسلامی (قرآن کریم و روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام بویژه منابعی همچون نهج‌البلاغه)
آثار علمی معتبر در حوزه روان‌شناسی خانواده، مانند آثار Froma Walsh و McCubbin & Patterson.
مقالات علمی - پژوهشی منتشر شده در مجلات داخلی و بین‌المللی مرتبط با تاب‌آوری خانواده.

برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی (Qualitative Content Analysis) استفاده شده است. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد تا از طریق کدگذاری مفهومی و دسته‌بندی موضوعی، مضامین و مؤلفه‌های تاب‌آوری را در هر دو حوزه استخراج و تطبیق دهد (۲: Mayring, ۲۰۰۰).

ج. روش تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در این پژوهش با روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) و با تأکید بر فرآیند استخراج مؤلفه‌های کلیدی (Key Components Extraction) انجام شده است. در این راستا، ابتدا با بررسی متون اسلامی، مضامین مربوط به تاب‌آوری در سیره و کلام اهل‌بیت علیهم‌السلام شناسایی و کدگذاری شده‌اند؛ مانند صبر، توکل، محبت، مشورت و مسئولیت‌پذیری. سپس همین فرآیند بر نظریه‌های روان‌شناسی خانواده اعمال شده و مؤلفه‌هایی چون انعطاف‌پذیری شناختی، مهارت‌های ارتباطی مثبت، مدیریت هیجانات و شبکه‌های حمایتی استخراج گردیده‌اند (۳۲-۳۴: Walsh, ۲۰۱۶).

در گام بعد، تطبیق مضامین دو حوزه بر اساس شاخص‌های تطبیق در مطالعات میان‌رشته‌ای - نظیر سطح مفهومی، کارکردی و بستر کاربردی - انجام گرفته و نقاط اشتراک و افتراق مشخص شده‌اند (۴۲: Creswell, ۲۰۱۳). این تطبیق، امکان شناسایی نقاط قوت و کاستی‌های هر یک از دو رویکرد را در مواجهه با بحران‌های اجتماعی خانواده فراهم ساخته است.

د. اعتبار و روایی پژوهش

برای افزایش اعتبار و روایی داده‌ها، از روش مثلث‌سازی^۱ استفاده شده است. بدین منظور، یافته‌های استخراج شده از منابع اسلامی با تحلیل‌های نظری روان‌شناسی خانواده و همچنین با مطالعات تجربی و آماری منتشر شده در مجلات علمی داخلی و خارجی مقایسه شده‌اند (۳۰۱: ۲۰۱۷: Denzin). علاوه بر آن، بازبینی نظری (Peer Review) و بازخورد متخصصان علوم قرآن و روان‌شناسی خانواده در مراحل مختلف تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته تا از صحت مضامین و تفسیرهای ارائه شده اطمینان حاصل گردد.

هـ. قلمرو پژوهش

قلمرو موضوعی: تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی.
قلمرو مکانی: جوامع اسلامی با تأکید بر ایران به عنوان جامعه هدف پژوهش.
قلمرو زمانی: بررسی و تحلیل متون اسلامی و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده در بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۴۰۳.

سؤال اصلی پژوهش

آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام چه نقشی در ارتقای تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی ایفا می‌کنند؟

سؤالات فرعی پژوهش

۱. مؤلفه‌های کلیدی تاب‌آوری خانواده در آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام چیست؟
۲. نظریه‌های روان‌شناسی خانواده چه رویکردی به مفهوم تاب‌آوری ارائه می‌دهند؟
۳. نقاط اشتراک و افتراق آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده در تقویت تاب‌آوری کدامند؟
۴. آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام چه ظرفیت‌هایی در مواجهه با چالش‌های نوپدید اجتماعی برای خانواده فراهم می‌آورند؟

یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش که بر اساس تحلیل مضمون^۲ با رویکرد تطبیقی میان آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده استخراج شده‌اند، در سه محور اصلی قابل دسته‌بندی هستند:
أ. اشتراکات مفهومی میان آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده در تاب‌آوری
مطالعه تطبیقی نشان داد که آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام در بسیاری از مفاهیم بنیادین تاب‌آوری، با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده هم‌پوشانی قابل توجهی دارند. این اشتراکات در سه سطح زیر قابل تحلیل است:

۱. مؤلفه‌های شناختی تاب‌آوری

^۱. Triangulation Method

^۲. Thematic Analysis

نظریه‌های روان‌شناسی خانواده به ویژه مدل Family Resilience Framework بر اهمیت نگرش‌های شناختی مثبت نظیر معنابخشی به مشکلات، نگرش خوش‌بینانه و پذیرش واقعیت‌های تلخ زندگی تأکید دارند (Walsh, ۲۰۱۶: ۳۲). آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام نیز همین مؤلفه‌ها را در قالب مفاهیمی چون صبر جمیل (نهج‌البلاغه، حکمت ۸۲؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۲: ۹۰)، حسن ظن به خداوند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۰؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۲: ۷۲) و رضایت به قضای الهی (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۰؛ حمیری، ۱۴۱۳: ۳۵۴) مورد تأکید قرار می‌دهند (طوسی، ۱۳۸۹: ۹۲). این امر نشان می‌دهد که هر دو رویکرد، نقش کلیدی نگرش‌های معنابخش را در فرایند تاب‌آوری مورد تصدیق قرار می‌دهند.

۲. مؤلفه‌های رفتاری تاب‌آوری

در نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، مهارت‌هایی نظیر حل مسئله جمعی، مدیریت هیجانات و برقراری ارتباط مؤثر به عنوان رفتارهای تاب‌آور شناخته می‌شوند (Patterson, ۲۰۰۲: ۳۵۵). اهل بیت علیهم‌السلام نیز در آموزه‌های اخلاقی خود، بر رفتارهایی چون مشورت در خانواده (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۲: ۴۰)، حلم و مدارا در مواجهه با تعارضات خانوادگی (کلینی، ۱۴۰۷: ۱: ۳۶؛ حمیری، ۱۴۱۳: ۶۸) و عفو و گذشت در روابط خانوادگی تأکید دارند (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۱؛ طوسی، ۱۴۱۴: ۱۸۲).

۳. مؤلفه‌های حمایتی - اجتماعی تاب‌آوری

شبکه‌های حمایتی اجتماعی و خانوادگی، یکی از ارکان کلیدی تاب‌آوری در ادبیات روان‌شناسی خانواده هستند (Black & Lobo, ۲۰۰۸: ۳۴). اهل بیت علیهم‌السلام با توصیه‌های مکرر به صله رحم، احترام به والدین و کمک به اعضای خانواده در شرایط سخت، نقش شبکه‌های حمایتی را در استحکام خانواده و مقابله با بحران‌ها تبیین می‌کنند (طوسی، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

ب. تمایزات بنیادین آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده

هرچند همپوشانی‌های مفهومی بسیاری میان این دو حوزه وجود دارد، اما یافته‌های پژوهش نشان داد که آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در سه محور بنیادین، رویکردی متفاوت و عمیق‌تر نسبت به نظریه‌های روان‌شناسی خانواده دارند:

۱. بُعد الهی و قدسی تاب‌آوری

درحالی‌که مدل‌های روان‌شناسی خانواده بر ظرفیت‌های درونی فردی و اجتماعی تأکید دارند، آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام، اتصال وجودی به خداوند و اتکال به قدرت الهی در مواجهه با مشکلات را محور اصلی تاب‌آوری معرفی می‌کنند (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵). امام سجاد علیه‌السلام در مناجات خود می‌فرماید: «إِلَهِي لَا تَرُدَّنِي خَائِبًا» (صحیفه سجاده، دعای ۱۳) که نشانگر وابستگی مطلق بنده به پروردگار در رفع مشکلات و نشان دهنده طلب حاجت از خداوند و امیدواری به اجابت آن است.

۲. معنایابی رنج و بلا

در نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، رنج و بحران‌ها عموماً به عنوان موقعیت‌های بحرانی که نیازمند مدیریت و حل مسأله‌اند تلقی می‌شوند؛ اما در آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام، رنج‌ها و بلاها نقش تربیتی و تکاملی دارند و وسیله‌ای برای تعالی روحی و تقرب به خداوند تلقی می‌شوند (میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰-۴۵). این نگرش، به تاب‌آوری عمق وجودی بیشتری می‌بخشد.

۳. محوریت اخلاق و فضیلت در تاب‌آوری

یکی از یافته‌های مهم پژوهش، تأکید آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام بر نقش فضایل اخلاقی - مانند صداقت، تواضع، امانت‌داری، گذشت و... - در فرایند تاب‌آوری خانواده است. این در حالی است که مدل‌های روان‌شناسی خانواده عمدتاً به مهارت‌های رفتاری و شناختی می‌پردازند و بُعد اخلاقی تاب‌آوری کمتر مورد توجه قرار گرفته است (Walsh, ۲۰۱۶: ۴۵) (طوسی، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

ج. مدل پیشنهادی بومی - اسلامی تاب‌آوری خانواده (یافته ترکیبی)

بر مبنای تحلیل تطبیقی داده‌ها، پژوهش حاضر توانسته است مدل بومی - اسلامی تاب‌آوری خانواده با الهام از آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام و با بهره‌گیری از چارچوب‌های علمی روان‌شناسی خانواده ارائه دهد. این مدل شامل چهار مؤلفه اصلی است:

۱. مؤلفه‌های شناختی - معنوی

معنابخشی به رنج‌ها در پرتو حکمت الهی.

- تقویت ایمان و حسن ظن به خداوند در شرایط بحرانی.
- نگرش توحیدی به وقایع زندگی (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰).
۲. مؤلفه‌های رفتاری - اخلاقی
- تقویت حلم و بردباری در روابط خانوادگی.
- ترویج مشورت و گفت‌وگو درون خانواده.
- مدیریت هیجانات و کنترل خشم با رویکرد دینی (میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰-۴۵؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۱: ۳۶).
۳. مؤلفه‌های حمایتی - اجتماعی
- نهادینه‌سازی صله رحم و حمایت عاطفی در خانواده‌های گسترده.
- ارتقاء شبکه‌های حمایتی معنوی (نظیر مجالس اهل‌بیت علیهم‌السلام) (ساروخانی، ۱۳۹۳: ۱۰۵).
۴. مؤلفه‌های وجودی - قدسی
- اتکاء به دعا و مناجات در فرآیند تاب‌آوری.
- درک رنج‌ها به عنوان مسیر رشد معنوی و تقرب به خداوند.
- تعهد به ارزش‌های اخلاقی اهل‌بیت علیهم‌السلام در مواجهه با بحران‌ها (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵).
- این مدل بومی - اسلامی نه تنها با مؤلفه‌های علمی روان‌شناسی خانواده همخوانی دارد، بلکه خلأهای معنوی و وجودی نظریه‌های سکولار را نیز پوشش می‌دهد و می‌تواند در محیط‌های فرهنگی - دینی کاربرد گسترده‌تری داشته باشد.
۸. تحلیل و بررسی
- تحلیل و بررسی یافته‌های پژوهش حاضر با تکیه بر الگوی تطبیق مفهومی، کارکردی و کاربردی، در سه سطح انجام می‌شود: ا. تحلیل همپوشانی‌ها و اشتراکات؛ ب. تحلیل تمایزات و نوآوری‌های آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام نسبت به روان‌شناسی خانواده؛ ج. تحلیل کارکردی مدل پیشنهادی در مواجهه با بحران‌های نوپدید اجتماعی.
- ا. تحلیل همپوشانی‌ها و نقاط اشتراک مفهومی
- مطالعه تطبیقی نشان داد که آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، در سطح مفهومی، دارای همپوشانی‌های گسترده‌ای در تعریف تاب‌آوری هستند. در هر دو رویکرد، تاب‌آوری به عنوان فرآیندی پویا، چندبعدی و تقویت‌پذیر تعریف شده است که طی آن، خانواده‌ها در مواجهه با بحران‌ها، ضمن حفظ انسجام درونی خود، به بازسازی کارکردهای روانی و اجتماعی‌شان می‌پردازند (Walsh, ۲۰۱۶: ۳۳) (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵).
- مؤلفه‌هایی نظیر معنابخشی به مشکلات (Meaning-Making)، تقویت ارتباطات مثبت درون‌خانوادگی، مهارت‌های مدیریت هیجانات و استفاده از منابع حمایتی (Social Support Networks) به عنوان عناصر کلیدی تاب‌آوری در هر دو رویکرد مورد تأکید قرار گرفته‌اند (Black & Lobo, ۲۰۰۸: ۳۴) (طوسی، ۱۳۸۹: ۹۰).
- آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام با مفاهیمی چون صبر جمیل، حلم و مدارا، حسن ظن به خداوند و صله رحم در حقیقت همان مبانی را تقویت می‌کنند که روان‌شناسی خانواده با اصطلاحاتی چون «Flexibility»، «Emotional Regulation»، «Positive Communication» و «Supportive Relationships» مطرح می‌سازد (Patterson, ۲۰۰۲: ۳۶۰).
- (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰).
- این همپوشانی نشان‌دهنده ظرفیت بالقوه آموزه‌های دینی در غنی‌سازی مدل‌های علمی تاب‌آوری خانواده است و نشان می‌دهد که آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام، نه صرفاً به عنوان منابع اخلاقی، بلکه به عنوان یک «چارچوب روان‌شناختی بومی» قابل استفاده هستند.
- ب. تحلیل تمایزات و عمق‌بخشی آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام به مفهوم تاب‌آوری
- یافته‌های پژوهش نشان داد که آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام با وجود اشتراکات مفهومی با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، در سه محور بنیادین دارای تمایز و عمق بیشتری هستند که این امر می‌تواند به بازتعریف مفهومی تاب‌آوری در چارچوب اسلامی بینجامد:

۱. بُعد الهی و توحیدی تاب‌آوری

یکی از وجوه تمایز کلیدی، تأکید آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام بر اتصال وجودی به خداوند و توحیدی‌سازی فرآیند مواجهه با بحران‌ها است. این آموزه‌ها ریشه تاب‌آوری را در ایمان قلبی به قضا و قدر الهی و پذیرش حکمت‌های پنهان الهی می‌دانند؛ در حالی که نظریه‌های روان‌شناسی خانواده عمدتاً به منابع درونی (Self-Efficacy) و حمایت‌های بین‌فردی توجه دارند (Walsh, ۲۰۱۶: ۵۰) (سیدخراسانی و شجاعی، ۱۴۰۲: ۲۳-۳۵).

امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ كَفَاهُ، وَمَنْ صَبَرَ ظَفِرَهُ، وَمَنْ يَعْفُ اللَّهُ عَنْهُ» (قمی، ۱۴۰۴، ۱: ۲۹۱)؛ این نگاه توحیدی موجب می‌شود که فرآیند تاب‌آوری در آموزه‌های دینی، صرفاً به تلاش‌های فردی و جمعی محدود نمانده و از یک پشتوانه الهی برخوردار گردد.

۲. معنا یافتن رنج و بلا به مثابه فرصت تعالی

در روان‌شناسی خانواده، رنج و بحران به عنوان پدیده‌ای ناخوشایند تلقی می‌شود که باید از طریق مهارت‌های مقابله‌ای مدیریت شود (Patterson, ۲۰۰۲: ۳۵۲)؛ اما در آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام، رنج‌ها به مثابه فرصت‌های تعالی روحی و ابزارهای رشد معنوی تفسیر می‌شوند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود: «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا أَبْتَلَاهُ بِعَظِيمِ الْبَلَاءِ» (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۱: ۱۸)؛ این رویکرد باعث می‌شود که تاب‌آوری دینی نه صرفاً یک واکنش دفاعی، بلکه فرآیندی فعال و تعالی‌بخش باشد.

۳. محوریت فضایل اخلاقی به عنوان راهبردهای تاب‌آورانه

آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام، به فضایل اخلاقی نظیر عفو و گذشت، تواضع، امانت‌داری و صداقت به عنوان ابزارهای کلیدی برای ارتقای تاب‌آوری توجه دارند (طوسی، ۱۳۸۹: ۱۲۲). در حالی که نظریه‌های روان‌شناسی خانواده بر مهارت‌های رفتاری و شناختی تأکید می‌کنند، آموزه‌های دینی بُعد اخلاقی و فضیلتی را در مرکز فرآیند تاب‌آوری قرار می‌دهند (Walsh, ۲۰۱۶: ۴۵).

ج. تحلیل کارکردی مدل بومی - اسلامی تاب‌آوری در مواجهه با بحران‌های نوپدید اجتماعی

یافته‌های پژوهش نشان داد که مدل‌های رایج روان‌شناسی خانواده، به دلیل فقدان مؤلفه‌های معنوی و قدسی، در مواجهه با بحران‌های نوپدید اجتماعی نظیر فروپاشی هویت خانوادگی، تهدیدهای فضای مجازی و بحران‌های معنایی سبک زندگی مدرن، کارایی محدودی دارند (ساروخانی، ۱۳۹۳: ۱۱۵)؛ اما آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام به دلیل برخورداری از ابعاد وجودی، معنوی و اخلاقی، می‌توانند به تقویت تاب‌آوری خانواده‌های مسلمان در برابر این چالش‌ها کمک کنند. چند نمونه کاربردی عبارتند از: در مواجهه با فروپاشی هویت خانوادگی

آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام با تأکید بر نقش محوری خانواده به عنوان نهاد مقدس و کانون تربیت نسل (کلینی، ۱۴۰۷، ۵: ۵۱۰)، زمینه‌سازی هویت جمعی خانواده‌ها را فراهم می‌کنند.

در مواجهه با تهدیدهای فضای مجازی

توصیه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام بر تقویت نظارت اخلاقی درون‌خانوادگی، مشورت و گفت‌وگو خانوادگی (ورآم، ۱۴۱۰، ۱: ۶)، می‌تواند نقش بازدارنده در برابر انحرافات رفتاری و اعتقادی در فضای مجازی ایفا کند.

در مواجهه با بحران‌های معنایی سبک زندگی مدرن

آموزه‌هایی نظیر زهد، قناعت و پرهیز از دنیاگرایی (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۳) می‌تواند به خانواده‌ها در بازتعریف سبک زندگی مبتنی بر ارزش‌های الهی کمک کند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷-۲۵۰).

یافته تحلیلی

بر مبنای تحلیل‌های انجام‌شده، می‌توان ادعا داشت که آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام ضمن برخورداری از اشتراکات مفهومی با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، با تأکید بر ابعاد معنوی، الهی و اخلاقی، می‌توانند الگوی کامل‌تر و عمیق‌تری از تاب‌آوری خانواده ارائه دهند. این آموزه‌ها به عنوان یک چارچوب بومی - اسلامی، ظرفیت آن را دارند که در مواجهه با بحران‌های اجتماعی نوپدید، کارایی بالاتری نسبت به مدل‌های سکولار روان‌شناسی داشته باشند. از این‌رو، مدل پیشنهادی پژوهش، گامی نو در جهت بومی‌سازی الگوهای تاب‌آوری خانواده در فضای فرهنگی - دینی جوامع اسلامی خواهد بود.

۹. جدول مقایسه‌ای: تطبیق مؤلفه‌های تاب‌آوری خانواده در آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام و نظریه‌های روان‌شناسی خانواده

مؤلفه‌ها / محورهای تاب‌آوری	آموزه‌های علیهم‌السلام	معنوی	اهل‌بیت	نظریه‌های روان‌شناسی خانواده	ویژگی متمایز اهل‌بیت (ع)	آموزه‌های
معنابخشی به بحران‌ها	بحران‌ها فرصتی برای تعالی روحی و قرب الهی است؛ رنج‌ها معنا و هدف الهی دارند			بحران‌ها به عنوان چالش‌های روانی برای رشد و سازگاری تعریف می‌شوند	تأکید بر «الهی‌سازی» معنا و ارزش دادن به رنج به عنوان فرصت معنوی	
تقویت ارتباطات خانوادگی	تأکید بر پیوندهای عاطفی مبتنی بر محبت، صبر و گذشت؛ روابط خانوادگی مقدس شمرده می‌شود			برقراری ارتباطات مؤثر و حل تعارضات برای حفظ انسجام خانواده اهمیت دارد	بعد قدسی و اخلاقی قوی‌تر در حفظ و تقویت روابط خانوادگی	
استفاده از منابع حمایتی	تکیه بر دعا، توکل به خدا و بهره‌گیری از حمایت معنوی اهل‌بیت (ع) به عنوان پشتوانه			استفاده از حمایت‌های اجتماعی، روان‌شناختی و منابع بیرونی برای تاب‌آوری	منابع حمایتی معنوی و الهی به عنوان پشتوانه اصلی تاب‌آوری	
الهی‌سازی تاب‌آوری	تاب‌آوری نه صرفاً توان روانی، بلکه ظرفیت اتصال به منبع الهی و معنوی است			تاب‌آوری بیشتر بر ابعاد روان‌شناختی و اجتماعی متمرکز است	تاب‌آوری به عنوان فرآیندی مقدس و متصل به ایمان و معنویت	
معنا یافتن رنج به عنوان فرصت تعالی	رنج‌ها و مصیبت‌ها به منزله فرصت رشد و کسب فضایل اخلاقی و قرب الهی دیده می‌شود			رنج به عنوان عامل استرس که باید مدیریت شود و از آن عبور کرد	نگاه مثبت و تعمیق‌یافته به رنج به عنوان راهی برای کمال معنوی و اخلاقی	
محوریت فضایل اخلاقی در فرآیند تاب‌آوری	فضایلی چون صبر، تقوا، عدالت و حلم پایه‌های اساسی تاب‌آوری در خانواده هستند			مهارت‌های حل مسئله، کنترل هیجان و سازگاری رفتاری مدنظر است	تأکید بر پرورش فضایل اخلاقی به عنوان زیربنای تاب‌آوری پایدار و جامع	

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل تطبیقی نقش آموزه‌های معنوی اهل‌بیت علیهم‌السلام در ارتقای تاب‌آوری خانواده در مواجهه با بحران‌های اجتماعی و مقایسه آن با نظریه‌های روان‌شناسی خانواده، نشان داد که تعالیم اهل‌بیت علیهم‌السلام واجد ظرفیت‌های عمیق و گسترده‌ای در بازتعریف مفهومی تاب‌آوری خانواده هستند. در حالی که نظریه‌های روان‌شناسی خانواده عمدتاً بر ابعاد شناختی، رفتاری و اجتماعی تاب‌آوری تمرکز دارند، آموزه‌های اهل‌بیت علیهم‌السلام با تأکید بر ابعاد معنوی، الهی و فضیلت‌محور، زمینه‌ساز ارتقای تاب‌آوری در ساحت‌های وجودی و معنایی خانواده می‌شوند. یافته‌ها حاکی از آن است که مؤلفه‌هایی نظیر صبر جمیل، حسن ظن به خداوند، معنا یافتن رنج به عنوان فرصت تعالی، صله رحم و تقویت فضایل اخلاقی، از جمله ارکان بنیادین الگوی بومی - اسلامی تاب‌آوری خانواده محسوب می‌شوند که می‌توانند خلأهای موجود در مدل‌های سکولار روان‌شناسی خانواده را پوشش دهند. بر این اساس، پژوهش حاضر ضمن ارائه الگوی جامع برای تاب‌آوری خانواده‌های مسلمان، ضرورت توجه به بازخوانی منابع دینی در طراحی سیاست‌های اجتماعی و روان‌شناختی در حوزه خانواده را یادآور می‌شود. توسعه پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در حوزه مطالعات خانواده اسلامی و بومی‌سازی نظریه‌های روان‌شناختی از جمله پیامدهای نظری و کاربردی این تحقیق است که می‌تواند مسیر جدیدی برای نظریه‌پردازی در علوم انسانی اسلامی فراهم آورد.

منابع:

قرآن کریم.

نهج‌البلاغه، تحقیق: صالح، صبحی. (۱۴۱۴). قم، هجرت.

الصحیفه السجادیة. (۱۳۷۶). قم: دفتر نشر الهادی.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲). الخصال. تحقیق: غفاری، علی اکبر. قم: جامعه مدرسین.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). وسائل‌الشیعة. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

حمیری، عبد الله بن جعفر. (۱۴۱۳). قرب‌الإنسان. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

- ساروخانی، باقر. (۱۳۹۳). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*. تهران: سروش.
- سیدخراسانی، راضیه‌سادات؛ شجاعی، محمدصادق. (۱۴۰۲). مدل مفهومی تاب‌آوری روان‌شناختی بر اساس آیات و روایات. *قرآن و روان‌شناسی*، ۲، ۱، ۲۳-۳۵.
- صیدی، محمدسجاد؛ پورابراهیم، تقی؛ باقریان، فاطمه؛ منصور، لادن. (۱۳۹۰). رابطه‌ی بین معنویت خانواده با تاب‌آوری آن، با واسطه‌گری کیفیت ارتباط در خانواده. *روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، ۲، ۵، ۶۳-۷۹.
- طوسی، اسدالله. (۱۳۸۹). *سیره تربیتی و اخلاقی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام در خانه و خانواده*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴). *الأملی*. قم: دار الثقافة.
- علی‌اکبری، ایرج؛ براتعلی، مریم؛ سعادت‌مند، زهره. (۱۴۰۱). واکاوی مفهوم معنویت در تاب‌آوری با استفاده از آموزه‌های حضرت علی علیه السلام به منظور ارائه استلزامات تربیتی در نظام آموزش و پرورش. *پژوهش‌های نهج‌البلاغه*، ۲۱، ۲، ۲۳۷-۲۵۰.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴). *تفسیر/القمی*. تحقیق: موسوی جزائری، طیب، قم: قم: دار الکتب.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). *الکافی*. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- لزگی، علینقی؛ داداشی، مهدی؛ خطیب، سید مهدی. (۱۴۰۳). مؤلفه‌های روان‌شناختی تاب‌آوری دینی بر اساس آموزه‌های اسلامی. *اسلام و پژوهش‌های روانشناختی*، ۱۰، ۱، ۱۱۹-۱۳۸.
- معدن‌دارآرانی، عباس؛ کاکیا، لیدا. (۱۳۹۹). *روش تحقیق تطبیقی در علوم انسانی با تأکید بر مطالعات علوم تربیتی و روان‌شناسی*. تهران: سمت.
- میرزاحمدی، محمدحسن؛ فرمهبینی فراهانی، محسن؛ اسفندیاری، سهیلا. (۱۳۹۰). بررسی نقش آموزش‌های دینی در سلامت فردی و اجتماعی. *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۱۵، ۲، ۲۰-۴۵.
- ورآم، مسعود بن عیسی. (۱۴۱۰). *مجموعه ورام (تنبيه الخواطر و نزهة النواظر)*. قم: مکتبه فقیه.
- Walsh, F. (۲۰۱۶). *Strengthening Family Resilience*. Guilford Press.
- McCubbin, H. I., & Patterson, J. M. (۱۹۸۳). The Family Stress Process: The Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. *Marriage & Family Review*, ۶(۱-۲), ۷-۳۷.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (۲۰۰۰). Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, ۵۵(۱), ۵-۱۴.
- Frankl, V. E. (۱۹۵۹). *Man's Search for Meaning*. Beacon Press.
- Mayring, P. (۲۰۰۰). Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, ۱(۲), Art. ۲۰.
- Creswell, J. W. (۲۰۱۳). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. SAGE Publications.
- Denzin, N. K. (۲۰۱۷). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Routledge.
- Black, K., & Lobo, M. (۲۰۰۸). A Conceptual Review of Family Resilience Factors. *Journal of Family Nursing*, ۱۴(۱), ۳۳-۵۵.
- Greeff, A. P., & Ritman, I. N. (۲۰۰۵). Individual characteristics associated with resilience in single-parent families. *Psychological Reports*, ۹۶(۱), ۳۶-۴۲.
- Frodeman, R. (۲۰۱۰). *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. Oxford University Press.
- Patterson, J. M. (۲۰۰۲). Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and Family*, ۶۴(۲), ۳۴۹-۳۶۰.